

KAI HÄGGMAN

Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historiantutkijalle?

Dos. Kai Häggman tarkastelee artikkelissaan kaunokirjallisuuden ja historiantutkimuksen suhdetta. Kummatkin ovat sidottuja aikaansa arvoihin ja mentaliteetteihin.

■ Suomalaiset historiantutkijat ovat aina vähän vierastaneet suomalaista kaunokirjallisuutta, niin tutkimuskohteena kuin lähteenäkin. ”Alkuperäisiä asiakirjoja” arvostavassa tutkimustraditiossa kaunokirjallisuus on käsitetty epäluotettavaksi seipiteeksi, jota on ehkä vain ohimennen käytetty elävöittämään tutkimusta. Muuten kaunokirjallisuus on kernaasti jätetty esteettisiä, psykologisia tai henkilöhistoriallisia seikkoja painottavan kirjallisuudentutkimuksen vaivoiksi. Malliesimerkki tästä historiantutkijoiden epäluuloisuudesta ja ylemmydentunnosta on Väinö Linnan teosten tiimoilta 1960-luvun alussa käyty keskustelu.¹

Terve epäluuloisuus on aina paikallaan; esimerkiksi suomalaista varhaiskeskiajan yhteisöä tutkiva tuskin suuremmin valaistuu Santeri Ivalon varhaiskeskiaikaa käsittelevistä romaaneista. Toisaalta, näin kauempaa katsoen historioitsijan koulutuksen saaneen Ivalon ja kaunokirjallisia tehokeinoja suosineen professori Jalmari Jaakkolan samaan aikaan eri foorumeilla esittämällä historianäkemyksillä oli myös paljon yhteistä. Kumpikin korosti kirjoissaan suomalaisten ikäikaista taistelua itää vastaan ja löysi esihistorian hämäristä sellaista erityistä ”suomalaisuutta”, jota nykytutkimus ei samoista lähteistä välttämättä löydä. Ivalo ja Jaakkola olivat aikansa lapsia, ja itsenäisen isänmaan perustamisvuodet löivät leimansa niin Suomen historian professorin kuin kaunokirjailijankin tuotantoon.

Edellisessä piileekin luultavasti asian

ydin. Historiantutkijat ovat tuijottaneet silmänsä kipeiksi historialliseen romaaniin ja sen todellisuuskuvauksiin sekä unohtaneet varsinaisen kaunokirjallisuuden. Samalla on ehkä unohtunut sekin, että kaunokirjallisuus kertoo historiantutkijalle enemmän kirjoittamisajankohdastaan kuin siitä ajasta, jota se kulloinkin kuvaava. Paavo Rintalan 1960-luvulla kirjoittama mutta 1940-lukua kuvaava *Sissiluutnantti* on varmasti antoisampi lähde 1960-luvun kuin 1940-luvun historiaan. Teoksen käyttöarvo 1960-lukulaisena dokumenttina lisääntyy vielä huomattavasti, kun ryhdytään tutkimaan niitä tunnetusti voimakkaita reaktioita, joita *Sissiluutnantti* synnytti lukevan yleisön keskuudessa. Ilman lukijoita ei oikeastaan ole kirjaakaan. *Sissiluutnantti* muuttui painetusta ja yhteen sidotusta paperipinosta historialliseksi tahtumaksi vasta lukijoidensa myötä.

Valtaosa varsinkin suomalaisesta romaanitaiteesta on kuitenkin kuvannut joko välitöntä lähimenneisyyttä tai kirjoittamisajankohtaansa. Suomalaisen kaunokirjallisuuden suuri linja syntyi 1800-luvun ”muikkua ja kaljaa” -realismin myötä, ja hämmästyttävän pitkään meillä on myös pidetty ”todellisuuden” jäljentämistä kirjailijan päätehtävänä. Hyvä kirjailija kiteyttää, tyypittelee, kärjistää tai parodioi todellisuutta, mutta ainakin toiseen maailmansotaan saakka sankka joukko kirjailijoita tyytyi lähinnä kuvaamaan ja kommentoimaan ympäristöään. Tässä mielessä keskinkertaisen kirjailijan teokset saattavat kiinnostaa historiantutkijaa enemmän kuin hyvän. Kaikki muistavat 1930-luvulta Pentti Haanpään tai Olavi Paavolaisen kaltaiset valovoimaiset yksilöt, mutta kuka enää lukee Eino Railoa, Juhani Konkkaa tai Reino Ruanheimoa? Kotikutoinen, kömpelö ja ohjelmallinen realismi on aina vahvasti sidoksissa aikaansa, eikä 1930-luvun henkistä ilmapiiriä todella tavoita ellei ole lukenut Eino Railon kaltaista, aikanaan erittäin suosittua kirjailijaa.

Kaunokirjallisuus on kaikkien muiden historioitsijoiden käyttämien lähteiden tavoin tietenkin puristettava lähdekriittisen mankelin läpi. Vastaavasti kaunokirjallisuus todistaa useimpien lähteiden tavoin myös monesta eri asiasta samaan aikaan. Tuomio-

kirjoja on tutkimuksessa perinteisesti käytetty paitsi rikoshistorian myös esimerkiksi paikallishistorian tai sosiaalishistorian lähteenä. Samansuuntaista dokumenttiarvoa on kaunokirjallisuudellakin. Esimerkiksi K. J. Gummeruksen, Pietari Päivärinnan tai Kauppi-Heikin teokset vyöryttävät esiin sellaisia dokumenttiluonteisia todistuksia suomalaisen 1800-luvun maalaisyhteisön toiminta- ja ajattelutavoista, joita ei monesta muusta lähdesarjasta tavoita.² Teokset pitää vain puhdistaa kirjailijan ajankohtaisista pyrkimyksistä, vahvana leimunneista aatteista ja muista sisältöön vaikuttaneista tekijöistä. Tutkija unohtaa hetkeksi juonen, päähenkilöt sekä kirjailijan kaikkitietävän kertojanäänen ja keskittyy metsästämään pinnan alta erottuvaa henkistä maisemaa. Samaa lähiluvun tai etäännyttämisen metodia voi 1900-luvun osalta erityisen vaivattomasti käyttää Kalle Päätaloon. Päätalon tuotanto on toistaiseksi avaamaton aarreaitta mm. mentaliteetteja, arkea, sukupuolirooleja tai työtä tutkivalle uudempien aikojen historioitsijalle.

Itse asiassa kaunokirjallisuuden dokumenttikäyttö on vietävissä vieläkin pidemmälle, jopa kvantitatiiviseen mittaamiseen asti. Monet vanhemmat romaanit ovat niitä harvoja lähteitä, jotka tarjoavat näköalan aikakauden puhuttuun kieleen. Esimerkiksi 1700-luvulla kirjoitetut romaanit rakentuvat pitkälle henkilöiden välisen dialogin varaan. Englantilainen perhehistorioitsija Naomi Tadmor on kehitellyt ajatusta kirjan kielestä historiallisena dokumenttina ja tehnyt eräänlaisen semanttisen analyysin Samuel Richardsonin vuonna 1740 julkaisemasta erittäin suositusta ajanvieromaanista *Pamela*. Tadmor valitsi kaksi perhehistorioitsijalle tärkeätä avainkäsitettä ”family” ja ”friend”, ja tutki sitten järjestelmällisesti minkälaisia erilaisia merkityksiä näille käsitteille annetaan ja minkälaisissa sosiaalisissa yhteyksissä ne esiintyvät. Idea on hyvä ja toimiva, varsinkin kun tarkasteluun liitetään mukaan tarpeellinen sosiaalishistoriallinen kehys.³

Pentti Renvallin useasti lainatun toteamuksen mukaan on jopa poikkeuksellista, että historiantutkijan pöydälle päätyneessä

asiakirjassa pyrittäisiin kertomaan totuus, vain totuus ja koko totuus.⁴ Tämä koskee kaunokirjallisuutta siinä kuin raastuvanoikeuden todistajanlausuntoja tai poliitikon päiväkirjoja, sanomalehtien sisällöstä nyt puhumattakaan. Kaunokirjailijan ”todistajanlausunnot” tosin muista edellisistä esimerkitapauksista poiketen perustuvat usein tavallista tarkempiin tutkimuksiin ja haastatteluihin.

Hämeenkyrön perspektiivi

F. E. Sillanpää esimerkiksi kirjoitti 1917–18 *Kyrön Sanomiin* lukuisan määrän artikkeleita ja pakinoita joissa hän käsitteli ajankohtaisia poliittisia tapahtumia sekä paikallisia konkreettisia ongelmia. Kesällä ja syksyllä 1918 Sillanpää kirjoitti romaanin *Hurskas kurjuus*, jossa hän käsitteli osittain samoja asioita kuin lehtikirjoituksissaan. Perinteisen ja vallitsevan historiantutkimuksen metodiopin mukaan Sillanpään sanomalehtiartikkeleille tai 1917–18 kirjoittamille kirjoille annetaan ilmeisesti lähteenä suurempi todistusvoima kuin Hurskaalle kurjuudelle. Käytännössä Hurskas kurjuus on vuotta 1918 tutkivalle kuitenkin paljon antoisampi ja tärkeämpi dokumentti. Kirjeissään Sillanpää lähinnä valitteli rahapulaansa ja sanomalehtimies-Sillanpään näkemykset ovat yksipuolisempia ja värittyneempiä kuin kirjailija-Sillanpään. Hurskaassa kurjuudessa kirjailija pyrki tietoisesti irrottautumaan valkoisesta tai punaisesta tulkinnasta ja totesi kustantajalleen kirjoittavansa vain ”tarkkaa historiallista totuutta”. Ilmeisesti myös mm.

1. Artikkelin pohjautuu dosentti Irma Sulkusen ja kirjoittajan yhdessä Helsingin yliopiston Historian laitoksella pitämään luentosarjaan ”Runebergistä Salamaan. Suomalaista yhteiskuntahistoriaa kirjojen kautta.” Kaunokirjallisuuden käyttöä historiantutkimuksen lähdemateriaalona ja inspiraationa käsittelevä opetusprojekti tulee saamaan myös jatkoa.

2. Vrt. Jouko Teperi (1986) *Elämää maaseudulla sata vuotta sitten: suomalainen yhteiskunta Pietari Päivärinnan kuvaamana*, Porvoo: WSOY.

3. Kai Häggman (1996) *Jobdatus perbehistoriaan*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 11, Helsinki, 100–102; Naomi Tadmor (1989) *”Family” and ”friend” in Pamela: a case study in the history of the family in eighteenth-century England*, *Social History*.

4. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo: WSOY, 205.

Hämeenkyrön suojeluskunta tulkitse teoksen enemmän faktaksi kuin fiktioksi, koska F. E. Sillanpäää uhkailtiin paljastustensa vuoksi eri tavoin, ja myös teoksen kustantajaa lähestyttiin tiukkasävyisellä kirjeellä. WSOY:n toimitusjohtaja Jalmari Jäntti vakuutti epäilijöille, että teos julkaistiin puhtaasti kirjallisten ja dokumentaaristen ansioidensa takia.⁵

Sillanpäällä oli toki kirjailijan vapaus tyytillä ja yksinkertaistaa asiaansa. Heikki Ylikangas on osoittanut, että hän pyrki vaikuttamaan punavankien kohtaloon ainakin armahdusten kautta.⁶ Sillanpäällä oli kosolti yleisinhimillistä myötätuntoa hävinneen puolen kohtalon suhteen, mutta mikään punaisen puolen myötäjuoksija hän ei ollut. Punaisia huligaaneja kirjailija höyhensi teksteissään ennen ja jälkeen kansalaisyhdessä.

Hurskas kurjuus on edellisten pyrkimysten lisäksi myös tarkkasilmäinen aikalaiskuvaus paikallistason tapahtumiin Suomessa vuonna 1918. Samalla se tarjoaa historiantutkijaa inspiroivan tulokinnan vuotta 1918 edeltäneestä kehityksestä. Sillanpää katsoi asioita kapinaan ryhtyneiden töllin ukkojen ja akkojen kapinaa kukistaneiden talollisten perspektiivistä. Oikeastaan koko kirjan perusteena oli näyttää sivistyneistöä edustaneille lukijoille se, että ”alhaiselle kansalle” Suomen lähihistorian järjestyvät tapahtumat olivat varsin etäisiä ja vähämerkityksellisiä. Suomalaisuusliike, sortokaudet, suurlakko, jopa äänioikeus tai sosialismin aatteet olivat arkisen elämästä selviytymisen rinnalla toissijaisia. Sillanpäää voisi nimittää jonkinlaiseksi vaistonvaraiseksi mikrohistorioitsijaksi. Kirjailija käytti Väinö Linnan teoksiin olennaisesti liitettyä ”sammakoperspektiiviä” jo ennen, kuin Linna edes oli syntynyt.

F. E. Sillanpää kuvasi ”tavallisen ihmisen” juhtamaista raadantaa ja kuolemantäyteistä arkea satuttavasti ja muistutti elämän realiteeteista:

”Eipä voisi juuri keksiä keinotekoisempaa tutkimuksen esinettä kuin mikä oli Toivolan Juhan suhde siihen kansallisten kärsimysten jaksoon, joka tunnetaan nimellä sortovu-

det. Toivolan Juhan kärsimykset eivät siihen aikaan olleet juuri entisestään kummempia eikä hän siinä maailmassa, jossa hän liikkui, muuallakaan nähnyt mitään erinomaisia kärsimyksiä. Talon isäntä nyt ainakaan ei kärsinyt, sillä hän vaurastui vaurastumisestaan – Juhan tapainen väki ei parhaalla tahdollaankaan olisi päässyt selville, mikä Suomen kansan asemassa nyt yhtäkkiä olisi ollut niin erinomaisen synkkää. Kun talolliset selvästi yhä vain pullistuivat eikä pitäjän herroissakaan näkynyt mitään köyhtymisen eikä laihtumisen merkkejä, niin oli alhaiselle kansalle käsittämätön se hätä ja hämminki, joka sielläpäin vallitsi – Taitaa olla niiden virat jollakin lailla vaarassa.”⁷

Väinö Linnan tai kenen tahansa kunnianhimoisen historioitsijan tavoin F. E. Sillanpää ei tyytynyt vain ruohonjuuritason tapahtumien kuvaamiseen, vaan rakensi synteesiä ja pyrki rajatun paikallisen todistusaineiston avulla kommentoimaan myös suurempia rakenteita ja tulkintoja. Sillanpäälle ”työväen vallankumous” esimerkiksi oli lähinnä sattumanvaraista ajalehtimistä. Monet punakaartilaiset vain vedettiin mukaan ”ajan paisuvaan huminaan”, ja kun kumous toteutui, heillä ei ollut selvää käsitystä siitä, mitä saadulla vallalla olisi pitänyt tehdä. On kuvaavaa, että aikalaiset eivät oikein innostuneet Hurskaasta kurjuudesta. Kirjaa vierastettiin sekä voittaneiden että hävinneiden puolella, mitä sinällään jo voi pitää eräänlaisena suosituksena myös kirjan ajankohtaisesta dokumenttiarvosta. Uudempi historiantutkimus on vastaavasti havainnut teoksen ansiot tässäkin suhteessa.⁸

Edellisen Sillanpää-esimerkin valossa tuntuukin siltä, että kaunokirjallisuus (sekä sen aikalaisvastaanotto) on erityisen käyttökelpoinen lähdeaineisto silloin, kun tutkitaan murroksia todella keskeisissä mutta vaikeasti hahmotettavissa, ihmisten identiteettiin ja maailmankuvaan liittyvissä ilmiöissä. Ei liene sattumaa, että suuret suomalaiset kulttuurikiistat, esimerkiksi ns. kirjasodat, ovat 1840-luvulta 1970-luvulle syntyneet usein uskontoa tai seksuaalisuutta käsittelevien teosten ympärille. Itsenäisen Suomen aika-

na sytykkeenä on ymmärrettävästi toiminut myös sota ja Suomen armeija, keskeisiä identiteettitekijöitä nekin. Juuri kaunokirjallisuudesta meillä on kiistelty poikkeuksellisen voimakkaasti ja koko ”kirjasodan” käsite on jotenkin tyypillisesti suomalainen luomus. Historiantutkijalle kirjasota kertoo tietenkin paljon muustakin kuin vain kulttuuripiirien kuppikuntien vastakkaisuuksista. Kunnan riita on aina kuin raju ukonilma salamoineen; maisema valaistuu hetkelisesti ja esille tulee näkymiä, jotka muuten jäisivät pysyvään pimentoon.

Jouluyö Pariisissa ja kirjasota valtiopäivillä

Suomalaisia kirjasotia tutkineet Pekka Tarkka ja Ilkka Arminen ovat keskittyneet ennen muuta 1960-lukuun. Tarkka itse kehitti koko kirjasodan käsitteen 1960-luvun puolivälissä. *Tuntematon sotilas, Täällä pohjantähden alla, Sissiluutnantti ja Juhannustanssit* osoittivat tuolloin, että kirjallisuus oli Suomessa ainutlaatuisesti koko lukutaitoisen kansan asia. Armisen mukaan juuri tuolloin kirjailijoiden ja lukevan yleisön maailmankuvat ovat Suomessa olleet kaikkein räikeimmässä ristiriidassa keskenään.⁹

1960-luvun kulttuurimurroksen merkittävyyttä ei käy kiistäminen, mutta on hyvä huomata, että jo 1800-luvulla kirjallisuudesta kiisteltiin tavalla, joka täyttää Armisen ja Tarkan määrittelemät kirjasodan tunnusmerkit. Ehkä ensimmäinen merkittävä teos tässä mielessä oli C. J. L. Almqvistin *Det går an*, joka synnytti 1840-luvun alkupuolella Ruotsissa ja Suomessa vuosikausia jatkuneen keskustelun naisen asemasta, avioliiton moraalista, ateismista, sosialismista ja yksilön oikeuksista. Suomalaisen sivistyneistön mielipidejohtajat tuomitsivat järkyttäneenä rakastetun ja arvostetun kirjailijan teoksen, ja J. V. Snellman kirjoitti teokselle jopa jatko-osan, jossa hän yritti oikaista Almqvistin aatteita.¹⁰

1840-luvulla valtiopäivät eivät kokoontuneet ja suomalainen lehdistö oli vielä lapsenkengissä. 50 vuotta myöhemmin julkisuuden muodot olivat jo aivan toisella tasolla, ja Juhani Ahon *Yksin* sai valtiopäivätkin hereille. Voisi jopa suhteuttaa asiat niin,

että Hannu Salaman eduskunnan ja lehdistön taholta 1960-luvulla saama kohtelu oli vain kahakka verrattuna Ahon aiheuttamaan rähinään. Aho sai sentään vastaansa koko edustajainhuoneen ja hänen kauttaan pyrittiin leimaamaan ja syyllistämään koko kirjailijakunta. Yksin sai varautuneet suomalaiset esittelemään julkisuudessa sellaisia tunteita ja ajatuksia, jotka yleensä pysyivät piilossa. Yhteiskunnan ja arvojen murros kiteytyi yhdestä ohuesta kirjasta käydyssä keskustelussa. Siinä sen itseään suurempi ansio.

Juhani Aho oli jo arvostettu kirjailija vastaanottaessaan syksyllä 1890 kustantajaltaan ainutlaatuisen suuren 2 200 markan tekijänpalkkion uudesta kirjastaan. Aho sai itselleen peräti 40 prosenttia kirjan kauppahinnasta eli huomattavasti enemmän kuin kukaan muu kustantajansa Werner Söderströmin kirjailija. Vastaavasti Yksin toi tekijälleen ja kustantajalleen valtavasti julkisuutta. Erään aikalaisarvion mukaan mikään suomalainen kirja ei ollut koskaan aiemmin herättänyt niin laajaa huomiota ja niin paljon väittelyä.¹¹ Kustantajan kannalta asiassa oli se ikävä puoli, että kirjan saama huomio oli yhä enemmän negatiivista. Lukuisat sanomalehdet ja kymmenet valtiopäiväedustajat tuomitsivat Ahon kirjan ”saastaksi”, ”pornografiaksi” tai ”myrkyksi” ja Ahosta tehtiin ”rumakirjailijoiden” kuningas. Kärkkäimmät, postimanifestin ja muiden venä-

5. Kai Häggman (2001) *Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*, Porvoo: WSOY, 268–270.

6. Heikki Ylikangas (1990) 'F. E. Sillanpää ja kansalaisuutta'. Teoksessa *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi*, Porvoo: WSOY.

7. F. E. Sillanpää (1982) *Hurskas kurjuus*, Keuruu: Ota-va, 104.

8. Esim. Risto Alapuro & Henrik Stenius (1987) 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan', teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, Vaasa, 49.

9. *Ilkka Arminen* (1999), 'Kirjasodat', teoksessa Pertti Lassila (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 3*, Vammala: SKS.

10. Kiistasta lisää esim. Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179, Helsinki, 11–15, 162–176.

11. Valvojan arvostelijan O. Relanderin arvio, *Valvoja* 1891, 521.

läistämistoimien säikäyttämät valtiopäivämiehet syyttivät Ahoa jonkinasteisesta maanpetturuudesta:

”... kirjailija on juuri tällä hetkellä, jolloin hänen olisi syytä ottaa osaa kansansa kärsimyksiin ja rohkaista sen laimentunutta isänmaallista mieltä, ikäänkuin vieraantuneena kansastansa ohjannut oivan runoratsunsa Pariisin lokaviemäreihin, joista hän noutaa lokaa, jota syöttää kansallensa ikäänkuin sillä lohduttaakseen ahdistuksen tilassa olevia kansalaisiansa.”¹²

Yksin herätti intohimoja jo sen takia, että se oli ensimmäinen suomenkielisen kaunokirjailijan teos, jonka kirjoittaminen oli suoraan rahoitettu valtion varoilla. Maan lupavimmaksi kirjailijaksi laskettu Aho sai senaatilta 3 000 markan matka-apurahan, jonka hän käytti talvella 1889–90 Pariisiin suuntautuneeseen opintomatkaan. Aho kirjoitti kirjansa suureksi osaksi Pariisissa ja myös kirjan päähenkilö viettää valtion stipendiaattina aikaansa samassa kaupungissa. Kirjan aiheuttama ikävä julkisuus johtui paljolti siitä, että kotimaassa teosta luettiin eräänlaisena matkakirjana, kuvauksena Ahon Pariisin vierailusta.¹³ Sama yksivakaa lukutapa ulottui jopa taiteilijoihin, sillä hurjastunut Jean Sibelius tulkitsi asian niin, että yksinäisen stipendiaatin romanttisen kaipuun kohde oli todellisuudessa hänen morsiamensa Aino Järnefelt.¹⁴ Suurta yleisöä ja valtiopäiviä taas kuohutti lyhyt kohta, jossa suomalainen stipendiaatti viettää jouluyön pariisilaisen prostituoidun luona. Taistelu käynnistyi monien myöhempien kirjatsotien tapaan muutamasta sivusta.

Yksin on Ahon kirjaksi poikkeuksellisen epäkansallinen, tekijänsä vakava pyrkimys suureksi eurooppalaiseksi kirjailijaksi. Eurooppalaista menestystä ei tullut ja myös välitön aikalaisvastaanotto kotimaassa oli huono. Kirjasta kirjoitettiin sanomalehdissä paljon ja pitkään, mutta ilmeisesti sen saama julkisuus oli niin negatiivista, ettei kauppa käynyt tavalliseen ”ahomaiseen” tapaan. Monet kriitikot ihmettelivät päähenkilön tunnetilojen erittelyyn keskittyvää tyyliä turhanpäiväisenä ”mielenhautomisena” ja

yleensä tuomitsivat jouluyön eroottisen kohtauksen.¹⁵ Yksin ei kuitenkaan jäänyt unohtuksiin, ja jo reilun kymmenen vuoden päästä sitä pidettiin jopa tekijänsä parhaimpiin kuuluvana. Tyypillinen kirjason tunnusmerkki tämäkin. Huonoista kirjoista ei ilmeisesti ole sodan sytykkeeksi asti.

Valtiopäiväkysymykseksi Ahon kirja nousi mm. siksi, että valtiopäivät päättivät samaan aikaan mahdollisesti jaettavista kirjailija-apurahoista. Apurahat olivat herättäneet aiemmilla valtiopäivilläkin moralisoivaa vastustusta, ja nyt monen edustajan mitta oli täysi. Ahon teos otettiin esimerkiksi kaiken uudemman kaunokirjallisuuden rappiosta ja valtion apurahat haluttiin kieltää kirjailijoilta kokonaan. Asia oli ennen kaikkea periaatteellinen, sillä kaunokirjailijoille oli aiemmin annettu vain pari pienehköä stipendiaattia eikä nytkään ollut puhe kuin muutamasta tuhannesta markasta. Rynnäkköä johtivat pappissäädyn arvostetut mielipidejohtajat piispa Gustaf Johansson ja pastori Elis Bergroth. Bergrothin mukaan todelliset kirjailijat, kuten Runeberg ja Topelius, eivät olleet tarvinneet Pariisin matkoja, vaan kirjoittaneet rakastetut teoksensa varsinaisen leipätyön ohessa. Bergrothin, Johanssonin ja monen muun edustajan mielestä Suomen kokoiseen maahan ei missään tapauksessa tarvittu päätoimisia kirjailijoita, ja Ahon tai Minna Canthin tapaisia ”isänmaan haudankaivajia” ei kaivattu lainkaan. Johansson tuomitsi kirjailijan lisäksi myös Ahon ”siveellisesti piittaamattoman” kustantajan. Tuomiota jyrkensi se, että piispa Johansson totesi yksiselitteisesti puhuvansa koko Suomen kansan nimessä ja toivovansa kaiken kaunokirjallisuudelle jaettavan rahoituksen kieltämistä.¹⁶

Muissa valtiopäiväsäädöissä puheet olivat Ahon kirjan suhteen samansuuntaisia. Ahoa ei puolustanut oikeastaan kukaan, mutta jotkut edustajat muistivat mainita, että maassa julkaistiin jatkuvasti myös siveellisesti arvokasta kirjallisuutta. Kirjailijoista puheenvuoroja käyttivät myös mm. edustajat J. R. Danielson ja Pietari Päivärinta, jotka sanoutuivat irti kaikesta epäsiiveellisestä kirjallisuudesta, mutta toivoivat ettei yhden ”kompastumisen” takia hävitettäisi

koko nousevaa kansalliskirjallisuutta.¹⁷ Juhani Aho seurasi puheenvuoroja lehtereillä ja oli tyytyväinen herättämästään reaktiosta. Hän oli lehtikirjoituksissaan esittänyt mm. pappissäädyn lakkauttamista valtiopäiväsäätynä ja sanonut koko säädyn toimivan täysin piispojen talutusnuorassa. Nyt papisto näytti paljastavan mustimman olemuksensa myös kirjallisuuskysymyksessä. Aho oli aiemmilla valtiopäivillä käytyä kirjallisuuskeskustelua kuvatessaan nimittänyt papistoa mm. ”mustaksi muuriksi”, joka teki kaikkensa ”edistyksen virran kääntämiseksi.”¹⁸

Bergroth ja Johansson julkaisivat kumpikin erittäin hyvin menestyneitä uskonnollisia kirjoja samassa kustannusliikkeessä kuin Aho, ja katsoivat niin kirjailijoina kuin kansanedustajinakin toimivansa hyvän kirjallisuuden puolesta ”inhokirjallisuutta” vastaan. Heille kirjallisuudesta käyty yhteiskunnallinen keskustelu oli konkreettista taistelua sieluista ja lukijoista, jopa koko maan kohtalosta. Kyse oli puolin ja toisin myös henkilökohtaisesta kaunasta. Minna Canth ja Juhani Aho olivat julkisuudessa astuneet mm. kaiken naisemansipaation jyrkkänä vastustajana tunnetun Johanssonin varpaille, ja piispa Johansson manasi useilla valtiopäivillä ja kristillisessä lehdistössä kirjailijoiden päälle tulta ja tulikiveä.¹⁹

Teoksesta käyty keskustelu kuvaa hyvin myös kirjailijan asemaa 1800-luvun lopun Suomessa. Kaunokirjallisuuden vastattavaksi asetettiin muihin taiteenaloihin nähden aivan poikkeuksellisia odotuksia ja pelkoja. Valtiopäivämiehet korostivat kirjallisuuden merkitystä Suomen kansan siveellisen mielialan ehkä tärkeimpänä vaikuttajana. Mikään ei niin kohottanut kansan mieltä kuin hyvä kirjallisuus ja vastaavasti mikään ei ollut niin turmiollista kuin huono kirjallisuus. Kirjailija-apurahojen puolesta tehdyissä esityksissä korostettiin kaunokirjallisuuden ”helppotajaisuutensa” ansiosta olevan muuta kirjallisuutta tehokkaampi väline kansallisessa selviytymiskamppailussa:

”Ei voitane nimittäin olla tunnustamatta sitä suurta merkitystä, joka varsinkin pienen kansan on pantava kaunokirjallisuuteen,

joka kuvastaa kansan luonnetta ja tuopi esille se keskuudessa vallitsevat omituisuudet ja katsantotavat. Alkuperäisen kaunokirjallisuuden kautta oppii kansa tuntemaan oman itsensä ja voipi säilyttää itsenäisen kansallisen sisältönsä sulamasta liiaksi ulkomaisiin elementteihin; voipi siten paremmin pysyttää itselleen sijan kansakuntien joukossa.”²⁰

Kirjailijalle oli siis varattu eräänlainen kansallisen profeetan osa. Väärälle profetaalle – kansansa harhaan johtajalle – tuomiokin luettiin tästä syystä tavallista ankarampana. Puhe kirjailijan ja kustantajan moraaliseen vastuusta ei ollut sanahelinää. Kaunokirjallisuus herätti selvästi eniten intohimoja fennomaanien hallitsemisessa talonpoikais- ja pappissäädyissä. Valtiopäiväedustajat näkivät kirjallisuuden voiman myös siinä, että se oli ainoa taiteenlaji, jolla oli mahdollisuus tavoittaa kaikki kansankerrokset. Muista taiteista saivat nauttia lähinnä vain Helsingin herrat ja rahamiehet, mutta kaunokirjallisuus ”leviää yhtä hyvin erämaan mökkiin kuin kaupungin palatseihinkin. Siitä enemmän kuin mistään muusta taiteesta on useammilla tilaisuus nauttia.”²¹

Yksin-romaani rasitti Werner Söderströmin ja Juhani Ahon välejä katkeamispisteseen vielä vuosikymmentä myöhemmin.

12. Edustaja Leppäsen puheenvuoro 29.4.1891. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1891, toinen vihko.

13. Esim. keskustelu talonpoikaissäädystä s. 962–993. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1891, toinen vihko.

14. Juhani Niemi (1985) *Juhani Aho*, Pieksämäki, 86.

15. Niemi (1985) 85–93.

16. Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1891, ensimmäinen vihko s. 670–678.

17. Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1891, ensimmäinen vihko s. 667–669; Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä 1891, toinen vihko s. 983–985.

18. *Savo* 17.5.1888.

19. Gustaf Johansson Werner Söderströmille 31.10.1894 (kirjailijoiden kirjeet, WSOY:n arkisto).

20. K. J. Högmanin anomus vuoden 1888 valtiopäivillä. Anomusmietintö N:o 9. Asiakirjat valtiopäivillä Helsingissä vuonna 1888, viides osa. Vuoden 1891 valtiopäivillä esitettiin runsaasti samanlaisia mielipiteitä.

21. Edusmies Roinin puheenvuoro 29.4.1891. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1891, toinen vihko.

Söderström ei koskaan suostunut ottamaan teoksesta Ahon vaatimaa toista painosta. Myös kustantajan sukulaiset kauhistelivat kohua ja läheinen neuvonantaja Aatto Suppanen uhkasi perustaa oman kustannusliikkeen sekä jättää Söderströmille ihmistä alentavan roskakirjallisuuden kustantamisen. Suppasen mukaan Söderströmin julkaisema uskonnollinen kirjallisuus ei hyvittänyt kaikkea sitä pahaa, minkä Yksin oli aiheuttanut. Aikalaismielipiteen jyrkkyyttä kuvaa sekin, että teos oli 1890-luvulla yksi niistä harvoista nimeltä mainittuja suomalaisia kirjoja, joita opettajat pyrkivät sensuroimaan oppilailtaan.²²

Toisaalta kustantajan tilannetta helpotti huomattavasti se, että hän sai juuri kiusallisten valtiopäiväkeskustelujen aikana julkaista kokonaan toisenlaista Ahoa. Kokoelma *Lastuja* ilmestyi 25.4.1891 ja jo neljän päivän päästä edustaja Jonas Castrén heilutteli valtiopäiväistunnossa kädessään painotuoretta kirjaa. Castrén kehoitti jokaista valtiopäivämiestä lukemaan kokoelmasta malliksi sellaisia kertomuksia kuin *Idän balla*, *Katajainen kansallisuuteni* tai *Nuoruuden unelma*. Ne luettuaan vastahakosimmankin kansanedusmiehen oli tunnustettava, että suomalaiset kirjailijat olivat isänmaallisessa rintamassa ensimmäisinä vastaanottamassa idän myrskyjä. Lastujen kirjoittaja sai Castrénilta jopa pariisilaisen jouluyön anteeksi, ja samanlainen kollektiivinen anteeksianto seurasi julkisuudessa yleisemminkin. *Valvojan* mukaan lastut muuttivat monen mielen ja sovittivat sen, minkä edellinen kirja oli rikkonut. Yksin oli erehdys, mutta tärkeintä oli se, että Aho koettiin vaaran hetkellä olevan isänmaan asialla.²³

Ahon kokema myllytys toistui seuraavien vuosikymmenten aikoina monta kertaa. Mm. Pentti Haanpää, Maria Jotunia, Mika Waltaria, Helvi Hämäläistä, Paavo Rintalaa, Väinö Linnaa ja Hannu Salamaa vaadittiin kutakin vuorollaan vastaamaan suurelle lukevalle yleisölle fiktiivisten henkilöiden sanoista ja teosta. Nuo sanat ja teot ovat usein olleet teoksen kokonaisuuden kannalta marginaalisia, mutta niiden synnyttämä mielenkuohu todistaa ainakin siitä, että suoma-

laiselle painettu sana ja elävä elämä ovat olleet lähes sama asia. Kaunokirjallisuutta ei ole ymmärretty vain sanataiteeksi eikä kirjailijaa vain taiteilijaksi. Fennomaaninen kirjallisuusohjelma korosti alun pitäen erityisesti romaanitaiteen autenttisuutta aina murreseikoista alkaen. Kirjailijan tehtävänä oli tarjota kaikille nähtäväksi kappale kansamme elämää. Tämä kirjoittamisen ja lukemisen tapa oli voimissaan viime sotiin saakka, ilmeisesti paljon pidempäänkin.

Pienempiä ja suurempia suomalaisia kirjastoja yhdistää myös se, että seipään nennään nostetut ovat olleet suhteellisen nuoria mutta samalla jo laakerinsa ansainneita ja tavallista selvästi arvostetumpia kirjailijoita. He ovat toisin sanoen olleet uuden, nousevan sukupolven puhemiehiä. Originellit yksinajattelijat ja tuuleen huutelijat eivät saa kirjasotaa aikaiseksi. Kaunokirjallisuus muuttaa maailmaa, koska se usein ensimmäisenä osaa pukea sanoiksi sen, mikä on jo muutenkin tulollaan.

22. Aatto Suppanen Werner Söderströmille 19.5.1891 (kirjailijoiden kirjeet, WSOY:n arkisto).

23. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä 1891, toinen vihko s. 980; *Valvoja* 1981, 521–524.